

Divan Şiirinde Sevgiliye Mahsus Estetik Motifler – III

Lütfi BAYRAKTUTAN*

ÖZET

Divan ekolü, insana nüfûz etme sanatının diğer bir ifadesidir. Duygu, düşünce, hayal ve estetik örgü bakımından enteresan bir yapı arz eden bu ekol; Türk kültür ve edebiyat tarihinde çok müstesna bir yer işgal eder.

Bu ekol içerisinde en önemli unsur olan sevgili, şairlerin duygu âlemlerini her zaman meşgul edebilmiştir. Başka bir deyimle, sevgili bu ekolde köşetaşı durumundadır.

Türk divan şiiri, estetik bir yelpazedir. Böyle esrarengiz bir yelpazeyi; hicran-la-vuslatın, çileyle-mahabbetin, elemle-istignanın, baharla-hazanın, ezelle-ebedin, varlıkla-yokluğun, vahdetle-kesretin, benlikle-duygunun, hakikatle-hayalin ve nihayet sevda ile coşkunun sihirli renkleri ilmik ilmik dokumuştur. Âşık-sevgili çizgisinde bir "aşk" olayı vardır ki; âlemin çekirdeğini teşkil eder. Biz bu yazımızda "sevgili" olarak yaftalanın "cânların cânını" vafsetmeğe çalıştık.

SUMMARY

Esthetical Elements in Divan Poetry Concerning the Sweetheart

The way of Divan is another expression of the art of impressing people. This way, which offers an interesting structure from the point of view of sentiment, thought, imagination and esthetics, constitutes an extraordinary place in the history of Turkish culture and literature.

* Yard. Doç. Dr.; U.Ü. Necatibey Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Ed. Eğt. Bölümü

The sweetheart that is the most important element in this way has always occupied poets' world of sentiment. In other words, the sweetheart is the keystone in this way.

Turkish Divan poetry is an esthetical field. The fascinating colours of separation and union, suffering and affection, pain and aloofness, spring and autumn, eternity in the past and eternity in the future, existence and non-existence, unity and multitude, body and soul, truth and dream, love and excitement have thoroughly explained this mysterious field. On the path of the lover and sweetheart, there is a love phenomenon which constitutes the basis of the universe.

In this article, we tried to explain the basis of everything, which is called the sweetheart.

E- HÂL (BEN): Estetik bir nur yumağı olan sevgilinin bu estetik yanını, yine zâhîrî ve bâtinî mânâda vermeğe çalışacağız. Ben siyah olup, boyun dahil olmak üzere yüz'ün çeşitli kısımlarında yer alır ve çoğunlukla saç, yanak, hat ve dudak ile birliket düşünülür. Genellikle arz etmiş olduğu şekil ve renk bakımından ele alınır. Esbâb-ı nâzdan bir unsur olarak beyitlerde daima âşık-sevgili çizgisinde ve aşk çapında dile getirilen hâl, keyfiyet olarak çok enteresan bir yapıya sahiptir. Ben'in saç, yanak, hat ve dudak unsurlarından mürekkebi bir kompozisyon içinde değerlendirilmesi, bu ekolün en bariz özelliklerindedir.

Ben, şekil itibariyle "nokta" ya teşbih edilir. Diğer unsurların da iştirakiyle ben'in doğurduğu hayaller çok ilginçtir: Ben, güzellik menşûrî takdir eliyle yazılırken, sanki perişan zülûf kaleminden damlayan bir noktadır:

Hoş düşübdür zülfi reyhânunda miskîn benlerin
Gerçi kim hattatlar nokta komaz lâm üstine

Ahmed Paşa

Zülfi dâmı halkasında nokta-i hâli anun
Danedür kim sayd-ı murg-u cân için dilber saçar
Şeyhî

Ben, genellikle beyitte saçın tuzak'a gönlün de kuşa benzetilmesi dolayısıyla dâneye teşbih edilir. O, saç tuzacağının arasında gönül kuşunun iştahını kabartan veya arzusunu kamçılaman câzib bir dânedir:

Hâli sevdasında gönlüm düşdi zülfi bendine
Mürg-i miskîndür düşer dâne görüb dâm üstine

Ahmed Paşa

Gönlüm kebûterine bir dâne saçdı hâlin
Kim çarh urur mu'allak hoş murg imiş havayî
Şeyhî

Âşıkın can harmanı, aşk ateşiyle yanmaktadır. Eğer buna bir şâhid gerekirse; bir dâne olan "dâne-i hâl-i siyah" ortaya çıkar. Dâne-harman hayâli, bu sefer karınca unsurunu ortaya çıkarır. Karınca sürüsü olan hat, bu ben dânesini taşımaktadır. Hayal kompozisyonu içerisinde hâl'in estetik bir tahayyülü ve tasavvuru:

Mûr-ı hakîrden za'îf eyledi hâlin Ahmedün
Hirmen-i hüsn içindeki dâne-i hâli dilberün
Ahmed Paşa

Benin renk ve şekil bakımından teşbih edildiği üd hayali; yanağın âteş olmasına, karanfil hayali ben'deki siyahlıktan mülhem Hindistân bağı olmasına dayanır. Tohum hayali ise benin şekli keyfiyetine ve yanağın bağı cennet olmasına dayanır:

Hey ne çâbükbâzdur hindû benün kim zülfünü
Gâh olur müşgîn resen geh anberîn çenber düzer
Şeyhî

Cân gülşeninde zülfün berg asdı fitne-engiz
Dil mezraında hâlün tohm ekdi her belâya
Ahmed Paşa

Zülfün ü hâlün her ki göre dir
Sünbül-i terdür fülfüle düşdi
Şeyhî

Saç, yanak bahçesinin bahçevanıdır. Ben ise bu bağı miskinlik ederek giren bin Hindû-beçe'dir:

Gör nice Hindû-beçedür gün yüzünde benleri
Kim gül-i ter dösenüb mehtâbda uryân yatur
Ahmed Paşa

Ben'in sineğe teşbihinde dayanak noktası, dudağın şeker olmasıdır. Çünkü sevgilinin dudağı kırmızılığından ve lezzetinden dolayı şekere teşbih edilir. Dudak kenarındaki ben, bu şekere üşüşen sinek olarak tasavvur edilir:

Sihirle bir meges olsam konardım ol sanemün
Lebinde hâli gibi yir idüm şeker güstâh

Ahmed Paşa

Kande buldı lebi nebâtını hâl
Tûtîden yeg imiş meges nidelüm

Şeyhî

Hâl, yerine göre sultana, Habeş ve Sûdân padişahlarına benzetilir. Bu vech-i şebah hep ben'in siyah rengine dayanır:

Hâli sultân-ı Habeşdür zülfi ferrâşı ana
Anberîn çader tutubdur bister-i nesrin salub

Ahmed Paşa

Kevser olan dudak kenarındaki ben, "vahdet" vurgunu Bilâl-i Habeşî'ye teşbîh ediliyor:

Hâl-i lebüni gülşen-i hüsnünde gören dir
Cennetde Bilâl-i Habeşî Kevsere düşdi

Ahmed Paşa

Çene çukurunun Çâh-ı Bâbil olarak tasavvuru, hâl-Hârût benzerliğini ortaya koymaktadır:

Zülfi câzûsı gelüb çâh-ı zenahdân üstine
Çâh içinden öğredür Hârût-veş ol hâl anı

Ahmed Paşa

Sevgilinin cemali âşıkların kıblegâhı idi. Bu düşünce çerçevesinde ele alırsak, yanaktaki ben'in görünüşü ve manzarası Ka'be'deki Hacer-i Esved taşını hatırlatmaktadır. Bu benzetmedeki dinî vecdi de ayrıca ifâde etmek gerekir:

Kâ'be yüzünde benlerini kılmayınca yâd
Virmez safâ şu merve vü zezem didükleri

Şeyhî

Benlerin, tâvûs ve şâhbaza benzeyişi de mühim noktalardan birisidir. Bu hâl içerisinde hâl, avlama fonksiyonunda karşımıza çıkıyor:

Tâvûs-ı rûh mı çemen içinde benlerin
Yâ kuds şâhbâzi ki âlem-şikârdur

Şeyhî

Tasavvufî manada hâl (ben) âlem-i gaybdır. Mutlak surette, gayb alemin-
den ifşa edilen sırlar ve işaretler olarak düşünülür. Bu sır ve işaretleri ancak
ehl-i bâtın anlar.

Derd çekmiş başum ol hâl-i siyah kurbânı
Tâb görmüş tenüm ol turra-i tarrâra fidâ

Fuzûlî

F- DUDAK, AĞIZ (Leb, La'l, Dehen):

Yapılan teşbih ve mecazlar açısından üzerinde durulan önemli motifler-
den birisidir. Onun ehemmiyeti, görünüş güzelliğinin; yani rengiyle, dar ve yuvar-
lak hâliyle, kenarındaki ben ve ayva tüyleriyle temaşaya dayanan bir güzellik arz
etmesinin yanı sıra; söz ve ağız unsuru ile beraber ele alınmasındadır.

Dudakların kıymetli taşlardan la'le benzetilmesi oldukça meşhûrdur. Ge-
nellikle la'l kelimesi dudak yerine kullanılır olmuştur. Vech-i şebek burada
"reng" ve "ehemmiyet"e dayanır:

İRSE İDİ ÇİN DİYÂRINA LA'LÜN CEVÂHIRI
HERGİZ KOMAZDI LEB YERINE BÜT-NİGÂR LA'L

Ahmed Paşa

NEBÂT-1 LA'Lİ SÖZİNDEN ZÜHÂL OLUR DERYÂ
TEBÂREKALLÂH EĞER ŞEKKER İSE ANCAK OLA

Şeyhî

PÂY-BEND OLDUM SER-İ ZÜLF-İ PERİŞÂNUN GÖRÜB
NUTKDAN DÜŞDÜM LEB-İ LA'L-İ DÜR EFŞÂNUN GÖRÜB

Fuzulî

Dudağın yâkut ve mercanâ benzetildiği de olur. Yine burada da benzeyen
ve benzetilen arasında "reng" ve "itibar" uyumunun varlığı dikkatimizi çekiyor:

BİLMEZEM YÂKUT-1 AHMER Mİ LEBÜN YÂ KÛT-1 RÛH
BİR SOR EY SARRÂF-1 DEVRÂN KİM NE CEVHER DEVRİDİR

Şeyhî

Dil ü cân ol leb-i mercâna teşne
Sanasın kuru tendür cânâ teşne

Şeyhî

Dudak, reng bakımından şaraba, şekil bakımından da içi şarab dolu bir kadehe teşbih edilir. Şarab kırmızı, dudak da kırmızıdır; kadeh yuvarlak, dudak da yuvarlaktır:

La'l-gûn meydür elünde sâgar-ı sîmîn ile
Yâ nigîn-i la'ldür reşk-i lebünden oldı âb

Fuzulî

Câna müferrih olduğın tanlama yâd-ı cevheri
Câm ele alsa la'linün aksi şarâb içindedür

Şeyhî

Ahmede şîrîn lebünden irişen düşnâm-ı telh
Cûşlar virür safâdan telhi-i sahbâ gibi

Ahmed Paşa

Dudakların nukl yani meze olması, aşkın veya sevgilinin gözünün şarap oluşu dolayısıyladır. Bunlarla sarhoş olan âşık, sevgilinin dudaklarını "meze" olarak tasavvur eder:

Leblerün sun gözleründen mest olan âşıklara
Nuklin ol cân bezminün şehd ü şeker kıl dâimâ

Ahmed Paşa

Dudak yine şekil itibarıyla (küçüklük) açılmamış gül olan gonceye benzetilir. Burada gonce-leb teşbihinin temelinde yatan hakikat; goncenin küçük oluşu, sır küpü oluşu, hakikate ve estetiğe gebe oluşudur:

Leb-i la'lün ile bir nükte şöyle
Ki kalsun gonce dem-beste hayâdan

Şeyhî

Sîne dâğın görüb ol gonce dehen lâle gibi
Bir avuç kanma girmek diledi jâle gibi

Bâkî

Ruhların şevkiyle ey dilber çemende her seher
Gonce çâk eyler kabâsını giribanım gibi

Karamanlı Nizâmî

Kâküli sünbül-i cennet deheni gonce-i nâz
Gören envâr-ı cemâlini getürür salavât

Şeyhülislâm Yahya

Dudak yuvarlak oluşu sebebiyle mühüre benzetilir. O dudak ki; cemâl hazinesinin kapısına vurulmuş bir Süleyman mührüdür:

Güzellik içre hatm ider ol la'l hâtemi
Ger nakş olursa mühr-i Süleymân leblerün

Şeyhî

Her ehri men olmuş dehen-i dilbere mâ'il
Âlemde velî mühr-i Süleymân ele girmez

Şeyhülislâm Yahya

Küçük oluşu sebebiyle dudak bazen de bir zerre olarak tahayyül edilir:

Şükrâne nisâr ider idi Hızır hayâtın
Nûş itse idi zerrece agzun şekerinden

Şeyhî

Nokta da yine küçük oluşu, yuvarlak oluşu ve muamma silsilesinde ilk halka oluşu hasebiyle, dudağa sıfat olmuştur:

Dehânı ile miyânundan nişân bir nokta ya kılca
Vefâsı tek bulunmadı cihânda ol nigârînün

Şeyhî

Agzı bir noktadurur ol da vücûdı mevhum
Lebleri fâş ider ol sırrı ki budur mektûm

Şeyhî

Dudak ve ağzın "sır" olarak tahayyülü, onun açılmamasına dayanır. Sır, saklanan ve gizli tutulan bir şeydir. Sevgilinin "sır" olan dudağının âşık için açılması hemen hemen muhâl bir şeydir. Bu açıdan dudak, divan ekolünün dilinde "râz-ı nihân" biçiminde bir tabirle yâd edilir olmuştur. Bilinmesi ve anlaşılması

hakikaten zordur. Sırrın "yokluk" ile de çok yakın bir muhteviyatı mevcuttur. Bu "yokluk" da "fenâ" ya tekâbül eder:

Dil irişmez dehenün râzına yüz dikkat ile
Nükte-i gaybdur ol sırrı kim idrâk eyler

Fuzûlî

Yâd-ı la'lünle Fuzûlî gözleyüb râh-ı adem
Var bir tedbiri ammâ âşikâr itmez mana

Fuzûlî

Şeyh agzı sırrından bize bin nükte ders ider Velî
Bir noktadur aslı hemin nice ki tekrâr eyleyem
Şeyhî

Bu çözülemeyen sır, gizli bir manadır aynı zamanda... Öyle bir manâ ki, iksirinde cân elmâsları kül olup gitmektedir:

Yokdur bilüne agzuna kılca gönülde yol
Bu dikkat ile ma'ni-i pinhâna kasd ider

Şeyhî

Güzellik cevherinin keşfine memûr divân ekolünde, dudak en çok âb-ı hayât'a benzetilir. Bu benzetmede ağırlık noktası dudağın aşıklara can bağışlamasıdır. Ab-ı hayât da ölümsüzlük suyu olması sebebiyle, sevgilinin dudağı ile benzerlik arz eder. Sevgilinin zülûf ve ayvatüleri zulümât, dudağı da âb-ı hayat suyudur. Bu mecâz, şairlerin elinde bir vird-i zebân olmuştur. Âşık için gâye (Hızır misali) vahdet olan, cân-bahş olan dudak'a vasıl olabilmektir. Bu sebeple birçok çileden ve makamdan geçecektir. Bu çerçevede – nefesiyle ölüleri diriltten– Hz. İsâ da sözkonusu edilir:

Âyet-i rahmet lebündür kim virür cân lezzetin
Ölü dirilürse tan mı âb-ı hayvân vaktidür

Şeyhî

Kaçırmuş lebleri yerden göge İsâ-yı devrânı
Göçürmüş ka'r-ı deryâya dişî lü'lü-yi lâlâyı

Rûhî

Şerbet-i la'lün ki dirler çeşme-i hayvân ana
Ol virür cân dem-be-dem uşşâka vü men cân ana

Fuzûlî

Ben senün âb-ı hayât-ı lelbinün teşnesiyem
Tâlib-i çeşme-i hayvân isem insân degilem

Yenişehirli Avnî

Âb-ı hayât olmayacak kısmet ey gönül
Bin yıl gerekse Hızır ile seyr-i Sikender it

Zeynep Hatun

Dudak, aşk hastasının can ve gönül derdinin tabîbidir. Eskiden ilaçlar ve macunlar hokkalar içinde muhafaza edilirdi. Burada dudak-hokka şekil benzerliği dikkat çekicidir. Dudağın açılması değil, seraptan bir kımıldanışı bile âşıkâ cânlar bağışlar. Ve dolayısıyla sevgilinin "tabîb-i leb"i âşıkın mechûl derdine bir şifâdir, derman olur:

Hak bu kim cân derd-mendinün tabîbidür lebün
Hokka-i la'lün açub derde devâlar gösterür

Ahmed Paşa

Çeşmün marizi oldı gönül la'lüne yetür
Renc-i humâra düşdi devâdur şarâb ana

Fuzûlî

Tasavvufî manada ve bâtinî çapta dudak; söz (tek varlık olan İlâhî sevgilinin kelâm sıfatı), vahdet, (Allah'ın birliği) ve "yokluk"tur. Bütün bu manaları çerçeveyen şu beyitleri vermekle yetiniyoruz:

Lebün vasfını Şeyhîden işidüb rûh-ı kuds aydur
Görün bu telh-ayşî kim ne hoş şîrîn hitab eyler
Şeyhî

Dehânun üzre la'lün istemiş dil def'i müşkildür
Görünmez hiç cürmi yok yere kan eylemek olmaz

Fuzûlî

KAYNAKLAR

1. AYBET, N.: Fuzûlî Divan'nda Maddî Kültür, Kültür Bak. Yay., Ankara, 1989.
2. AYVAZOĞLU, B.: İslâm Estetiği ve İnsan, Çağ Yayınları, İst. 1989.
3. ÇAVUŞOĞLU, M.: Necati Bey Dîvânı'nın Tahlili, Milli Eğitim Bak. Yay., İstanbul, 1971.
4. ÇAVUŞOĞLU, M.: Divanlar Arasında, Umran Yay., Ankara, 1981.
5. İPEKTEN, H.: Fuzûlî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Bazı Şiirlerin Açıklamaları, Ankara, 1973.
6. TARLAN, Ali N.: Şeyhî Divanı'nı Tedkik, İstanbul, 1964.
7. TARLAN, Ali N.: Edebiyat Meseleleri, Ötüken Yay., İstanbul, 1981.
8. TOLASA, H.: Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası, Ankara, 1973.